

Комплексний підхід до оцінки найкращих інтересів дитини: висновки та рекомендації для суддів

Вікторія Соколова, суддя Київського апеляційного суду

Загальною темою нашого сьогоднішнього обговорення є забезпечення найкращих інтересів дитини у разі виникнення спорів між батьками. Переважно це питання є ключовим при вирішенні спорів про визначення місця проживання дитини, визначення порядку участі у вихованні дитини того з батьків хто проживає окремо, позбавлення батьківських прав, повернення дитини до країни її постійного проживання у разі незаконного переміщення та інших. Ці спори завжди були і залишаються особливо складними для судді як з точки зору емоційності, яку вони за собою тягнуть, так і з точки зору відповідальності, яку батьки дитини перекладають на суд і суддю, який розглядає справу.

Формула «забезпечення найкращих інтересів дитини» напевно є природною й існувала завжди в тому чи іншому вигляді. Проте саме у такому вигляді і документально вона була зафіксована у Декларації прав дитини 1959 року, у Конвенції ООН «Про права дитини» 1989 року, остання набула чинності для України 27 вересня 1991 року.

Національне законодавство також достатньо давно містить норми щодо необхідності врахування інтересів дитини, зокрема у Кодексі про шлюб та сім'ю 1969 року положення ч. 2 ст. 61 вказували на те, що батьківські права не можуть здійснюватися в суперечності з інтересами дітей. Потім у 2001 році був прийнятий Закон «Про охорону дитинства». Наразі чинний Сімейний Кодекс України, який вже у ст. 7 вказує на те, що регулювання сімейних відносин має здійснюватися з максимально можливим урахуванням інтересів дитини.

Надалі на необхідності забезпечення принципу найкращих інтересів дитини неодноразово наголошував Європейський суд з прав людини, зокрема у рішеннях «Хант проти України» від 07 грудня 2006 року, «Савіні проти

України» від 18 грудня 2008 року, Мамчур проти України від 16 липня 2015 року, і звичайно «М.С. проти України» від 01 липня 2017 року. Верховний Суд підтримуючи європейські та національні традиції вже також має великі напрацювання у цьому напрямку (Постанова від 24 листопада 2021 року у справі №754/ 16535/19).

Однак навіть таке тривале існування у суспільстві, визначення на законодавчому рівні та широке застосування у судовій практиці не дає однозначної відповіді на питання що буде саме найкращим забезпеченням прав дитини в тій чи іншій ситуації. І це цілком логічно, оскільки, по-перше у кожній сім'ї, як то кажуть свої правила, а по-друге, суспільні відносини, в тому числі й сімейні, завжди змінюються, що є вимогою часу.

Наприклад при вирішенні спорів про визначення місця проживання дитини, ще років з 20 тому, для найкращого забезпечення інтересів дитини широко застосовувався принцип неможливості розлучення дитини з матір'ю, лише у виключних випадках дозволявся відступ від цього принципу. Згодом виходячи з рівності прав матері й батька, відсутності пріоритетності одного з них, а також з урахуванням фактичних обставин щодо здійснення батьківських обов'язків, судова практика все частіше стала визначати місце проживання дитини (дітей) разом з батьком, через те, що саме це відповідає інтересам дитини і наразі така практика вже є звичною. А отже наразі визначення місця проживання з одним із батьків виключно залежить від фактичних обставин щодо здійснення батьківських обов'язків.

Сьогодні ми маємо інші проблеми, коли кожен з батьків має матеріальні і нематеріальні можливості та належно виконує свої батьківські обов'язки, внаслідок чого дитина має тісний зв'язок з кожним із них, однак в силу тих чи інших обставин проживання однією сім'єю не є можливим. Як в такому випадку визначити місце проживання дитини з дотриманням найкращих її інтересів?

Верховний Суд розглядаючи справу з аналогічною ситуацією, коли сторони працюють та проживають в одному місті, позитивно характеризуються, висловлюють бажання однаковою мірою піклуватися про дітей, застосував модель спільної фізичної опіки батьків щодо дітей. Верховний Суд вказав на те, що використання спільної фізичної опіки у цій справі спрямоване на повернення матері в життя і виховання дітей, які потребують як материнського, так і

батьківського виховання, що разом формують основу становлення дітей як повноцінних членів суспільства. Суд також узяв до уваги необхідність забезпечення спільного проживання братів з огляду на їхній емоційний зв'язок, взаємопідтримку та бажання проживати разом, що відповідає принципу якнайкращого забезпечення інтересів дітей. (Постанова від 16 лютого 2024 року у справі № 465/6496/19).

Звісно модель спільної опіки щодо дітей є новою для нашого суспільства, ще не має широкого її застосування і викликає більше запитань, ніж відповідей, оскільки наразі ще невідоме її практичне застосування у разі відсутності домовленості сторін. Але міжнародна практика свідчить про прийнятність такої моделі і позитивний вплив на розвиток дитини.

Повертаючись до питання яким чином суд має визначити, що буде відповідати найкращим інтересам дитини, слід наголосити також на процесуальних принципах змагальності й диспозитивності, в межах яких має діяти суд. Суд не має права збирати докази, це є обов'язком сторін у справі, але суд має надати оцінку доказам у справі у сукупності керуючись своїм внутрішнім переконанням і ухвалити законне та обґрунтоване рішення в найкращих інтересах дитини.

У справах що стосуються прав дитини, виходячи з положень ст. 19 СК України, обов'язковою є участь органу опіки та піклування, представленого належною юридичною особою. Орган опіки та піклування подає суду письмовий висновок щодо розв'язання спору на підставі відомостей, одержаних у результаті обстеження умов проживання дитини, батьків, інших осіб, які бажають проживати з дитиною, брати участь у її вихованні, а також на підставі інших документів, які стосуються справи. Суд може не погодитися з висновком органу опіки та піклування, якщо він є недостатньо обґрунтованим, суперечить інтересам дитини. А отже закон надає право розсуду суду і у питанні прийнятті і покладенні в основу рішення висновку органу опіки та піклування.

Як правило, висновки органів опіки та піклування та висновки психологів, які проводяться в межах обстеження умов, в яких проживає дитина, як правило враховуються при вирішенні даної категорії справ. Але інколи вони можуть очевидно не повними і односторонніми, а інколи їх може декілька з протилежними висновками. І чи можуть висновок

психолога чи висновок органу опіки та піклування, які складені за результатами кількох зустрічей (в кращому випадку), відобразити повну картину відносин між дитиною і кожним з батьків? З усією повагою до роботи психологів і працівників органів опіки, питання залишимо відкритим.

Іншими доказами у такій категорії справ є покази свідків і надані різними органами характеристики на кожного члена родини. Але вони також не мають визначального значення до суду.

Суд має враховувати і думку дитини, якщо вона в силу свого віку та розвитку може її висловити. Дитина має право бути вислуханою і її думка має бути врахована. А якщо дитина не може висловити свої думки через вік чи емоціонального напруження у зв'язку з перебуванням в суді? А якщо діти мають різні точки зору щодо визначення власного місця проживання та/або участі кожного з батьків? Як у такому випадку застосовувати принцип недопущення розлучення рідних братів та сестер?

І взагалі чи наскільки правильним є поставити дитину перед судом і таким складним питанням вибору між батьками, переклавши на неї певну відповідальність за своє майбутнє?

Всі ці питання я наразі ставлю з однією метою, щоб показати всім наскільки складним і важливим є питання визначення найкращих інтересів дитини і з чого виходить суд вирішуючи вказане питання. Так, з урахуванням наведеного слід звернути увагу, що жоден доказ сам собі не мають переважного значення для суду, так само і проста перевага у кількості доказів не мають переважного значення для суду, значення має виключно якість поданих сторонами доказів.

І знову ж таки риторичні питання: хто як не батьки мають краще знати інтереси своєї дитини? Хто як не батьки мають забезпечити дитину від перебування у складних умовах, в тому числі при спілкуванні з численними працівниками органів опіки, психологами, інколи працівниками поліції і судом?

На моє переконання ніхто не може краще визначити інтереси дитини, ніж її батьки, звичайно за умови належного виконання ними батьківських обов'язків. Тому у сфері сімейних відносинах і спорах, що пов'язані з дітьми, з огляду на наявність вираженого емоційного складника та бажання уникнути надмірної травматизації дитини, більш ефективною вбачається процедура медіації.

В Україні медіація розвивається від початку Незалежності, тобто вже понад 30 років, але чомусь досить повільно, лише в 2021 році був прийнятий Закон України «Про медіацію». Але варто зауважити, що медіація згадується не лише у вищезазначеному законі, а й у процесуальному законодавстві, зокрема, в ЦПК України, як інструмент позасудового врегулювання спору, який може бути використаний до початку розгляду справи по суті судом.

Профільний закон визначає медіацію як позасудову добровільну, конфіденційну та структуровану процедуру, під час якої сторони за допомогою одного або декількох медіаторів намагаються запобігти виникненню або врегулювати конфлікт (спір) шляхом переговорів.

Іншими словами, медіація - це структурований процес перемовин між сторонами, що відбувається за допомогою особи, яка пройшла відповідну підготовку - медіатора.

Добровільність процедури означає, що сторони можуть вступити у процедуру медіації чи завершити її з власного бажання і не можуть бути примушені до цього.

Чи не основна перевага медіації - це конфіденційність. Медіація не передбачає розголошення інформації, яка стала відома під час підготовки до неї та її проведення. Передбачені і процедурні запобіжники збереженню конфіденційності. Наприклад, медіатор не може бути допитаний як свідок у справі щодо інформації, яка стала йому відома під час підготовки до процедури та проведення медіації, також він не може бути представником будь-якої сторони тощо.

На відміну від медіації судовий розгляд здійснюється з дотриманням принципу гласності, до того ж суд у мотивувальній частині рішення повинен навести та надати оцінку всім доказам у справі, і це рішення оприлюднюється в Єдиному державному реєстрі судових рішень, хоча і з зашифрованою інформацією щодо персональних даних сторін.

Ще однією перевагою медіації - це те, що саме сторони є безпосередньо відповідальні за пошук взаємно прийняттого рішення, що, своєю чергою, збільшує шанси його виконання, що є вкрай важливим саме у справах, що пов'язані з дітьми. Але у неналежного виконання такої угоди сторони не позбавлені права на звернення до суду.

На жаль судова практика свідчить і про те, що часто судовим рішенням, яке набрало законної сили, не завершується вирішення спорів між батьками, потім виникають конфлікти пов'язані з виконанням рішенням в примусовому порядку, скарги на дії держаних виконавців. І знову ж таки питання: як можна забезпечити таке примусове виконання рішення суду, яке відповідає найкращим інтересам дитини, не завдавши моральних чи психологічних страждань їй.

У результаті повномасштабного вторгнення РФ в Україну у нашому суспільстві збільшилась частка сімейних спорів. Все частіше мають місце транскордонні сімейні спори, в яких обидві сторони і діти - громадяни України, але перебувають в різних країнах. У цих справах викликають труднощі починаючи зі збору доказової бази, забезпечення позову, продовжуючи організацією судового розгляду в розумні строки та завершуючи стадією виконання. А тому медіація видається доцільним способом вирішення таких категорій спорів.

Трапляються і випадки штучного створення спорів з метою уникнення від виконання військового обов'язку і в такому випадку вже мова не йде про забезпечення найкращих інтересів дитини, проте вказане також може бути виявлено на стадії досудового врегулювання спору.

А тому у підсумку хочу звернути увагу, насамперед адвокатської спільноти та органів опіки та піклування, на доцільності і більшому широкому застосуванні процедури медіації або процедури врегулювання спору за участю судді

у сімейних спрах пов'язаних з дітьми, як ефективну процедуру врегулювання конфліктів для уникнення ескалацій, емоційного, психологічного навантаження на учасників конфлікту та забезпечення якнайкращих інтересів дитини.

Тези виступу на міжпрофесійному онлайн-семінарі. «Найкращі інтереси дитини у сімейних конфліктах (спорах): визначення, способи їх врахування та критерії оцінки». Семінар відбувся в межах Проєкту «Шляхи до справедливості у вирішенні сімейних конфліктів: реалізація доступності та якості медіації», що впроваджується за підтримки американського народу, наданої через Агентство США з міжнародного розвитку (USAID) в рамках Програми «Справедливість для всіх».

Слідкуйте за нами в соціальних мережах та на сайті!

Сайт Асоціації www.afmu.org.ua

Facebook сторінка www.facebook.com/afmu.org.ua

Instagram сторінка www.instagram.com/family_mediators_ua

Telegram канал t.me/afmu_org

YouTube канал www.youtube.com/@family_mediators_ua